

نقش بانوان شیعه در دفاع از ولایت با محوریت خطبه فدکیه

زهرا افچنگی^۱

چکیده

ولایت به عنوان پایه و اساس اسلام، نقش حیاتی در حفظ اسلام اصیل دارد و عدم حمایت از آن می‌تواند جامعه را به کفر و جاهلیت بازگرداند. حضرت فاطمه زهرا (س) پس از رحلت پیامبر اکرم (ص)، با روش‌های گوناگونی از جمله مبارزه با غضب خلافت و فدک، به دفاع از ولایت پرداخت. از مهم‌ترین اقدامات ایشان، ایراد خطبه فدکیه بود. فدک به عنوان پشتوانه مالی حکومت امیرالمؤمنین علی (ع) اهمیت داشت و غضب آن بر خلاف آموزه‌های قرآنی و شرعی بود. حضرت فاطمه (س) در خطبه فدکیه، با استفاده از استدلال‌های قرآنی و عقلی، سعی کرد جامعه را از انحراف پس از پیامبر آگاه سازد و مهاجرین و انصار را به این مسئله متوجه کند که خلافت و فدک غضب شده‌اند. هدف حضرت از درخواست احقاق حقوق خود، احیای آموزه‌های قرآن و سیره نبوی و بازگرداندن جامعه به صراط مستقیم بود. پیروی از سیره عملی حضرت فاطمه (س) در دفاع از ولایت و مبارزه با ظلم، همواره الگویی ارزشمند برای مردان و زنان مومن در طول تاریخ بوده و تأثیرات مثبتی بر جامعه خواهد داشت. این مقاله به بررسی نقش برجسته حضرت فاطمه زهرا (س) در دفاع از ولایت و مبارزه با غضب خلافت با محوریت خطبه فدکیه می‌پردازد. هدف، تبیین جایگاه بانوان در حمایت از ولایت و نقش خطبه فدکیه در روشن‌گری جامعه اسلامی پس از پیامبر (ص) است. همچنین، این مقاله به دنبال نشان دادن تأثیر سیره عملی حضرت فاطمه (س) در دفاع از حق و عدالت برای زنان و مردان مؤمن در طول تاریخ و نقش آن در مبارزه با ظلم و انحراف است.

کلیدواژه: دفاع، ولایت، خطبه، خطبه فدکیه

مقدمه

یکی از بزرگترین نعمت‌های الهی پس از نعمت رسالت؛ نعمت ولایت و امامت است که به بشر هدیه داده شده است. نعمتی که انسان را به مسیر سعادت و آرامش و در نهایت به قرب الهی می‌رساند. هر انسانی به طور فطری از داشته‌های ارزشمند خویش دفاع می‌کند و در این میان زن و مرد فرقی ندارد. دفاع از ولایت نیز در زمره داشته‌های بسیار ارزشمند انسان‌های با ایمان است. از جمله انسان‌های آزاده و مومن بانوان بزرگواری همچون حضرت خدیجه (س) که از پیامبر اسلام (ص) به طور مالی و عاطفی حمایت کرد و حضرت زهرا (س) که از رسول خدا (ص) و از امیرالمومنین (ع) دفاع کرد. در شرایطی که پس از پیامبر (ص)، جامعه اسلامی دچار انحراف شده بود و در حال بازگشت به جاهلیت قبل از اسلام بود؛ حضرت زهرا (س) به جهت اثبات حقانیت اهل بیت خطبه فدکیه را بیان فرمود. حضرت زهرا (س) نه تنها مردان و زنان مهاجر و انصار را به عبودیت الله و مبارزه علیه ظلم و طاغوت که هدف اصلی انبیا است تشویق و ترغیب نمود بلکه آن حضرت اسوه و الگویی برای زنان و مردان در همیشه ی تاریخ بوده و خواهد بود. پژوهش‌های متعددی پیرامون قضیه‌ی دفاع از ولایت و خطبه فدکیه انجام شده است که در این میان دو مقاله بیشترین نزدیکی را از نظر مفهومی به مقاله پیش رو دارد: مقاله‌ای با عنوان ولایت و ولایتمداری از دیدگاه شهید مطهری نوشته علی باقی نصرآبادی (حصون ۱۳۸۷ شماره ۱۵) که به تعریف ولایت و انواع آن از منظر شهید مطهری پرداخته و مقاله دیگری که با عنوان شرحی مختصر بر مفاهیم آسمانی خطبه فدکیه حضرت زهرا (س) توسط موسسه پژوهشی فرهنگی مصابیح الهدی انتشار یافته (۱۳۷۴) و پژوهشگر بصورت کلی خطبه فدکیه را شرح داده است؛ ولیکن پژوهش حاضر بر دفاع از ولایت و اهمیت جایگاه ولایت در خطبه فدکیه تمرکز داشته و با تبیین جایگاه ولایت به بررسی نقش بانوان در دفاع از ولایت پرداخته است تا بتواند علاوه بر بیان اهداف مورد نظر حضرت فاطمه (س)، تکلیف شرعی و اجتماعی بانوان را در این عصر و همه اعصار تبیین کرده و راهنمای مسیر طریقت آنان گردد.

۱- مفهوم شناسی واژگان

برای آشنا شدن به زوایای گوناگون این مبحث، به نظر می‌رسد بهتر است واژه‌های زیر بررسی شود:

۱-۱- خطبه

«خ ط ب آ» (ع مص) مصدر دیگر خطابه. کلامی که در ستایش خدا و نعت نبی و موعظه خلق باشد. (از ناظم الاطباء). خطبه، عبارتست از گفتاری که مشتمل بر بسم الله الرحمن الرحیم و سپاس ایزد متعال

بدانچه او را سزاوار است و درود بر پیامبر آخرالزمان صلی الله علیه و آله و سلم و در آغاز گفتار واقع شده باشد، سپس باید دانست که خطبه ی کتاب غیر از خطبه ای است که بر فراز منابر خوانند.^۱

۱-۲ خطبه فدکیه

فدک سرزمینی آباد در سراشیبی خیبر بود که قلعه و چشمه ای پرآب داشت و فاصله آن تا مدینه دو یا سه روز راه بود. این قریه از آغاز تاریخ خود سرزمینی یهودی نشین بود که در سال هفتم هجری خداوند در دل ساکنان آن رعب و وحشت انداخت و یهود به قصد امان یافتن، با پیامبر در ازای نصف فدک صلح کردند و از آن پس فدک ملک خاص پیامبر بود.^۲

خطبه فدکیه یکی از چندین خطابه آتشین حضرت زهرا (س) بر علیه منافقین کوردل و فریب کاران ستمگر است.

این نام از آن جهت بر این خطبه نهاده شده است که علت صدور آن از جانب حضرت فاطمه (س) مشخص شود و گرنه محتوای عمیق و پرمغز آن؛ چنان است که گرفتن حق یعنی همان فدک در مقابل آن؛ مانند نقطه‌ای در دایره بزرگ می‌باشد و به نظر می‌رسد بهانه‌ای برای بیان حوادثی که در مدت کوتاهی پس از پیامبر (ص) بر جامعه نوپای اسلامی گذشت و همچنین یادآوری به مهاجرین و انصار که چه وظایفی دارند و مشخص شدن انحراف ایجاد شده در جامعه است. حضرت چنان علل آن را در خطبه بیان می‌فرماید که بر هیچکس پوشیده باقی نمی‌ماند.^۳

۱-۳ دفاع

سخت دفع کننده؛ رَجُلٌ دَفَاعٌ عَنْ غَرَضِهِ؛ مردی ناموس پرست. کثیرالدفع. (اقرّب الموارد).^۴ دفاع از ماده دفع (به فتح دال) به معنی شدت دور کردن، باز داشتن، بازگشتن، چیزی را به طرفی فشار دادن و پس دادن می‌باشد^۵ و در اصطلاح به معنی دور کردن حمله و هجوم نظامی دشمنان اسلام است.

۱. دهخدا، لغت نامه، ج ۲، ص ۶۳۳.

۲. رک؛ صدر، محمدباقر، فدک در تاریخ، ص ۳۱، ترجمه عابدی، انتشارات روزبه، ۱۳۶۰.

۳. مصباح یزدی، محمدتقی، مجموعه درس‌های اخلاق، شرح خطبه فدکیه، رمضان ۱۴۳۱.

۴. دهخدا، لغت‌نامه، ج ۱۶، ص ۴۷.

۵. قریب، محمد، فرهنگ لغات قرآن، ج ۱، ص ۴۲۵.

۱-۴ ولایت

ولی عبارت است از قرار گرفتن فرد یا شیء دوم به دنبال فرد یا شیء اول بدون فاصله...^۱. ولاء و توالی به معنای آن است که دو چیز و یا بیشتر طوری کنار هم قرار گیرند که بین آن دو، غیر از خود آنها چیز دیگری فاصله نبوده باشد.^۲ این واژه از پر استعمال ترین واژه های قرآن کریم است که به صورت های مختلفی به کار رفته است... معنای اصلی این کلمه... قرار گرفتن چیزی در کنار چیز دیگر است به نحوی که فاصله ای در کار نباشد... طبعاً این کلمه در مورد قرب و نزدیکی به کار رفته است... و باز به همین مناسبت در مورد دوستی، یاری، تصدی امر، تسلط و معانی دیگر از این قبیل استعمال شده است.^۳

۲-دفاع از ولایت

دفاع از هر آنچه برای انسان ارزشمند است، شرط عقل بوده و فطری و ذاتی بشر است و در این مورد هیچ شک و شبهه ای وجود ندارد. یکی از این موارد؛ دفاع از دین خدا و رسول خدا و ائمه معصومین علیهم السلام است. ائمه اطهار علیهم السلام در این راه پیشقدم و پیشتاز بوده اند. دفاع از ولایت، در دین اسلام و سیره پیشوایان توصیه شده است. در ضرورت امر دفاع از دین خدا و اولیاء الهی و ارزش های دینی همین بس که خداوند فطرت انسان را بر این امر آفرید و هدایت کرد. علاوه بر بدیهی و فطری بودن این امر؛ دلایل بسیار دیگری نیز در این زمینه وجود دارد.

یکی از این دلایل؛ اهمیت ولایت در اسلام و تاکید بر این امر است.

۲-۱ جایگاه ولایت ضرورتی بر دفاع از آن

علاوه بر تعاریفی که در مفهوم شناسی برای ولایت آورده شد برای بسط عمیق تر مفهوم ولایت به نظر می رسد نیاز به ارائه توضیحات بیشتری می باشد:

امام خمینی (ره) ولایت را به معنای قرب؛ محبوبیت و تصرف دانسته و آن را قرب تامی که در آن بنده به کمال مطلق میرسد معرفی می کند. همچنین ایشان ولایت را به عنوان شاخه ای از توحید، از امور فطری می داند^۴ که باطن نبوت^۵ و بالاتر و برتر از آن به شمار می رود.^۱ و فرمود: «حقیقت ولایت به نزد اهل معرفت

۱. سعید الخوری الشرتونی اللبنانی، اقرب الموارد، مکتبه آیه الله المرعشی النجفی، قم، ۱۴۰۳ قمری ماده ولی.

۲. راغب اصفهانی، حسین بن محمد، المفردات فی غریب القرآن؛ تحقیق صفوان عدنان داود، دارالعلم - الدار الشامیه دمشق.

۳. مطهری، ولاءها و ولایتها، ۱۳۶۹، ص ۱۴.

۴. خمینی، حدیث جنود، ص ۹۸-۱۰۰.

۵. خمینی، سرّ الصلوة (معراج الساکین و صلوة العارفین)، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره)، چاپ هفتم.

عبارت از «فیض منبسط مطلق» است که خارج از همه مراتب حدود و تعینات است.^۲ و از رسوم عبودیت می‌باشد. ایشان عقاید و عبادات را به منزله ظاهر و ولایت را باطن آنها معرفی می‌کند که سبب کمال دین و اتمام نعمت می‌باشد.^۳ به اعتقاد امام خمینی (ره) ولی الهی دارای دو جنبه است: جنبه ظاهری آن حکومت و زعامت دنیایی بوده و با تشکیل حکومت و حاکمیت سیاسی می‌باشد و از این رو ایشان واقعه غدیر را معادل ایجاد حکومت امیرالمومنین می‌داند. جنبه باطنی حکومت ولی، انسان کامل و حجت خدا بر روی زمین است که ولی در آن خلافت الهی و تکوینی بر همه موجودات عالم دارد. ولایت تشریعی امام نیز فرمانروایی ولی، بر مردم و حق تصرف بر جان و مال آنها و اطاعت از ولی توسط مردم می‌باشد. آنان با ویژگی خاص خود یعنی عصمت؛ ولایت حاکم ساختن احکام الهی در جامعه و هدایت و راهنمایی مردم جامعه را برعهده دارند. در روایتی از امام باقر (ع) آمده است که فرمود:

«بُنِيَ الْإِسْلَامُ عَلَى خَمْسٍ عَلَى الصَّلَاةِ وَالزَّكَاةِ وَالصَّوْمِ وَالْحَجِّ وَالْوَلَايَةِ» اسلام بر پنج چیز استوار و بنا شده است: نماز، زکات، روزه، حج و ولایت» در روایتی ولایت رکن اول ذکر شده است. «قَالَ زُرَّارَةُ فَقُلْتُ وَ أَى شَيْءٍ مِنْ ذَلِكَ أَفْضَلُ فَقَالَ الْوَلَايَةُ أَفْضَلُ لِأَنَّهَا مِفْتَاحُهَا وَ الْوَالِي هُوَ الدَّلِيلُ عَلَيْهِنَ». ^۴ زراره از امام علیه السلام می‌پرسد: کدام یک از ارکان پنج‌گانه افضل و برتر است؟ امام می‌فرماید: ولایت بر دیگران برتری دارد؛ زیرا ولایت کلید دیگر احکام است و والی است که به اجرای احکام و اقامه‌ی آنها راهنمایی و دعوت می‌کند.^۵ همچنین در برخی روایات؛ ولایت؛ برترین رکن معرفی شده است. امام خمینی در سخنرانی خود در روز عید غدیر منظور از این روایات را حکومت می‌داند.

«اینکه در روایات هست که بنی الاسلام علی خمس این ولایت کلی امامت نیست، حکومت است... حکومت که دعا خواندن نیست، حکومت که نماز نیست، حکومت روزه نیست، حکومت، حکومت عدل، اسباب این می‌شود که این‌ها اقامه بشود. آن که می‌گوید دین از سیاست جداست، تکذیب خدا را کرده است. تکذیب رسول خدا را کرده است، تکذیب ائمه هدی را کرده است... غدیر آمده است که بفهماند که سیاست به همه مربوط است.... بنابراین، این طور نیست که ما خیال کنیم که ولایتی که در اینجا می‌گویند، آن امامت است و امامت هم در عرض فروع دین است، نخیر؛ این ولایت عبارت از حکومت است، حکومت مجری اینهاست، در

۱. خمینی، تعلیقات علی شرح فصوص الحکم و مصباح الانس، ص ۴۰ - ۴۱ و ۴۸.

۲. خمینی، شرح حدیث «جنود عقل و جهل»، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره)، چاپ هشتم.

۳. خمینی، ولایت فقیه، ص ۴۰ و ۴۱ و البیع، ج ۲، ص ۴۶۶ و ۴۸۳.

۴. نصرتی، نظام سیاسی اسلام، ص ۱۲۶ و کلینی، اصول کافی ج ۲، ص ۱۸ و ج ۱، ص ۲۰۰

۵. ابن ابی الحدید، شرح نهج البلاغه، ج ۹، ص ۹۵.

۱۲- نحوه دفاع از ولایت توسط حضرت زهرا (س) با ایراد خطبه فدکیه

خطبه فدکیه در واقع یکی از بارزترین راه کارهای حضرت فاطمه (س) در جهت دفاع از ولایت می باشد. «خطبه فدکیه سراسر نکات کلیدی و تربیتی است، ابعاد مختلف تربیتی این خطبه در زمینه های اخلاقی، اعتقادی و دینی، اجتماعی و ولایی و سیاسی و بصیرت افزایی می باشد که ریشه در آیات قرآن دارد. مثلاً در بعد اخلاقی حضرت در ابتدای کلام همانند پدر بزرگوارشان با حمد و ثنای الهی خطابه را آغاز می کند. این قضیه سبب تشویق و ترغیب مخاطب به شکرگزاری الهی می شود. حضرت در این خطبه به دنبال تبیین و اهمیت دادن به جایگاه ولایت امیرالمومنین (ع) و پیامبر اکرم (ص) می باشد. استفاده از بیم و امیدهایی که در خطابه ایشان هست از جمله عوامل دیگر تربیتی این خطابه است. آنجا که پاداش و ثواب اطاعت و بندگی خداوند را این گونه می فرماید: آنگاه بر اطاعتش پاداش و بر معصیتش عقاب مقرر داشت تا بندگان را از نقصشان باز دارد و به سوی بهشت رهنمون کند»^۱.

استناد به بیش از ۳۰ آیه از قرآن در سخنان گوهر بار ایشان در این خطبه که بر پایه توحید و نبوت و معاد و اسرار احکام الهی و امر به معروف و نهی از منکر و وضعیت عرب قبل از اسلام و رنج های پیامبر برای تثبیت دین خدا و تاکید بر حقانیت ولی خدا در جانشینی پیامبر و عهد شکنی و غصب خلافت و مخالفت با احکام صریح قرآن در امر ولایت نکات بسیار مهمی است، که در این خطبه به چشم می خورد.

۱۳- پیامدهای خطبه فدکیه و اثرات مثبت آن در همه ی اعصار

اثر بخشی خطبه فدکیه و تاثیرات بسیار آن؛ بدیهی است و هیچگونه شک و شبهه ای در آن وجود ندارد.

صلح امام حسن (ع) و شروع تشکیلات سازی توسط ایشان؛^۲ قیام عاشورای امام حسین (ع)؛ دعاها و مضامین بلندی که امام سجاد (ع) آموزش دادند؛ علم آموزی امام باقر و امام صادق (ع) و ادامه تشکیلات سازی امام کاظم (ع) و عدم قبول ولایت عهدی توسط امام رضا (ع) و ادامه تشکیلات سازی امام جواد (ع) و امام هادی (ع) و امام حسن عسکری (ع) و فرمایش امام زمان (عج) مبنی بر اسوه بودن حضرت فاطمه (س)؛ همه و همه به جهت آموزه های حضرت زهرا (س) در راه دفاع از ولایت می باشد که مهم ترین آنها خطبه فدکیه می باشد.

قیام هایی که به قصد نیت الله بر علیه ظلم و جور صورت گرفته و دفاعیاتی که از دین خدا و معصومین (ع) در طول تاریخ انجام می شود؛ می تواند از پیامدهای فعل و قول و تقریر آن حضرت باشد.

۱. مصباح یزدی، محمدتقی، مجموعه درس های اخلاق، شرح خطبه فدکیه، رمضان ۱۴۳۱.

۲. دو امام مجاهد، ص ۸۸-۸۹.

آگاهی بخشی به مردم مدینه و مردم مسلمان جهان در همه عصرها در زمینه غصب فدک و غصب ولایت برحق امیرالمومنین (ع) که برای رسیدن به این مهم؛ ایشان به بیان مضامین والای اعتقادی شامل توحید؛ نبوت؛ معاد؛ اسرار احکام؛ اوامر و نواهی قرآن و به تشریح وضعیت قبل از اسلام مردم عربستان پرداخته و سبب درمانده شدن غاصبین گردید و به تناقض‌گویی خلیفه اول پاسخ داده و او را مجاب کرد به نحوی که سند فدک را به دست حضرت زهرا (س) داد؛ ولیکن درمیان راه خلیفه دوم سند را از دست آن حضرت گرفته و پاره نمود.

پاسخ به شبهات گوناگونی که در طول تاریخ برای امت اسلام و پژوهشگران در مورد قضیه سقیفه و فدک پیش آمده و بازگویی حقایق توسط ایشان و کمک به شناخت مهاجرین و انصار از خودشان و تزکیه نفسشان و کمک به بازگشت از ارتجاعی که در پیش گرفته بودند و در مسیر شیطان قرار گرفته بودند و از هدف و رسالت حضرت ختمی مرتبت دور شده بودند و در نهایت دوری از عبودیت الهی که به آن مبتلا گشته بودند. پاسخ به شبهه‌ای که خلیفه اول بیان کرده بود، مبنی بر اینکه فرزندان انبیا از پدران‌شان ارث نمی‌برند و همچنین مبهم باقی نماندن این مسائل در طول تاریخ و خارج کردن انصار و مهاجرین از حالت سستی و گرایش به راحت طلبی که به آن دچار شده بودند؛ همگی از آثار خطبه فدکیه بود.

نتیجه‌گیری

در این مقاله سعی بر بیان لزوم دفاع از ولایت و روش‌های مبارزاتی حضرت زهرا (س) در رابطه با دفاع از ولایت با محوریت خطبه فدکیه می‌باشد. در واقع فدک بهانه‌ای برای دفاع از ولایت امیرالمومنین علی (ع) بود. حضرت فاطمه (س) در راه هدف مقدس خود جان و فرزند گرامی‌شان را قربانی کرد و اولین شهید راه ولایت علوی شد. حضرت زهرا (س) به عنوان الگویی حسنه، در رابطه با دفاع از طرف امام زمان (عج) برای همه اقشار ملت اعم از مرد و زن و به خصوص بانوان شیعه مطرح و معرفی شد. اگر آن حضرت فقط الگوی زنان در نظر گرفته شود، نسبت به مقام رفیع ایشان جفا شده است. بانوان شیعه با تأسی به حضرت فاطمه (س) ضمن تشویق و ترغیب همسران و راهنمایی و ارشاد فرزندان خود می‌توانند علاوه بر عمل به تکلیف شرعی و دینی خود، هم زندگی روزمره خود را به نور معنویت فاطمی منور کنند و هم خودشان و وابستگان‌شان؛ از منتظران حقیقی حضرت ولی عصر (عج) و از زمینه سازان ظهور باشند.

منابع

* قرآن کریم

- ۱- اخوی، جلوه‌هایی از سیره و سبک زندگی اسلامی حضرت زهرا (س)، مرکز مشاوره جامعه الزهراء (س)، آذر ۱۴۰۲.
- ۲- بانکی پور فرد، امیرحسین، آئینه زن، انتشارات پژوهشکده زن و خانواده، ۱۳۸۱.
- ۳- جوادی آملی، عبدالله، زن در آئینه جلال و جمال، انتشارات اسراء، ۱۳۸۶ و همان، نشر فرهنگی رجاء، ص ۲۹۲.
- ۴- جوادی آملی، عبدالله، ۱۳۱۲، ولایت در قرآن، انتشارات تهران، مرکز نشر فرهنگی رجاء، ۱۳۶۹.
- ۵- جوادی آملی، عبدالله، شمیم ولایت، قم: انتشارات اسراء، ۱۳۸۱.
- ۶- حسینی، سیدجواد، دفاع فاطمه (س) از امامت و امام خویش، نشریه پاسدار اسلام ۱۳۸۷، شماره ۳۱۸.
- ۷- خاکپور مقدم، علیرضا، سیره سیاسی حضرت فاطمه (س)، قم: انتشارات حضرت عباس، ۱۳۸۵.
- ۸- خمینی، روح الله، تحریر الوسیله، ج ۱، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (س)، ۱۳۸۵.
- ۹- خمینی، روح الله، حدیث جنود عقل و جهل، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، ۱۳۹۱.
- ۱۰- خمینی، روح الله، سرّ الصلوة (معراج الساکین و صلوة العارفین)، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره)، چاپ هفتم، ۱۳۸۱.
- ۱۱- خمینی، روح الله، تعلیقات علی شرح فصوص الحکم و مصباح الانس، مؤسسه پاسدار اسلام، ۱۴۰۶ ق.
- ۱۲- خمینی، روح الله، شرح حدیث جنود عقل و جهل، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره)، چاپ هشتم، ۱۳۹۱.
- ۱۳- خمینی، روح الله، ولایت فقیه، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، ۱۳۹۲.
- ۱۴- خمینی، روح الله، البیع، ج ۲، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، ۱۳۷۹.
- ۱۴- خمینی، روح الله، کشف اسرار، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، ۱۳۷۸.
- ۱۵- دشتی، محمد، نهج الحیاه، قم، موسسه تحقیقات امیرالمومنین (ع)، ۱۳۷۳.
- ۱۶- ذبیحی، معصومه، حضرت فاطمه (س) و ولایت کبری، بانوان شیعه شماره ۴، سایت بانک مقالات ایران.

۱۷- راغب اصفهانی، ابی القاسم حسین بن محمد المفردات فی غریب القرآن، تحقیق صفوان عدنان داود دارالعلم - الدار الشامیة، دمشق، بیروت، ۱۴۱۲ قمری، چاپ اول، ص ۸۸۵، ماده ولی، و ص ۵۰۲.

۱۸- طباطبایی، سید محمد حسین، المیزان فی تفسیر القرآن دفتر انتشارات اسلامی، جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، قم، ۱۴۱۷ قمری چاپ پنجم، ج ۶، ص ۱۲، (بیان) و ج ۵ ص ۳۶۸ (بیان).

۱۹- محمدی ری شهری، محمد، میزان الحکمه، ویرایش جدید، قم، دارالحديث، چاپ اول، ۱۳۷۵ ش، ۵ ج، وزیری.

۲۰- مصباح یزدی، محمدتقی، مجموعه درس‌های اخلاق، شرح خطبه فدکیه، رمضان ۱۴۳۱.

۲۱- مطهری، مرتضی، سیری در سیره نبوی، قم؛ انتشارات صدرا، ۱۳۸۳.

۲۲- مطهری، مرتضی، انسان کامل، قم: انتشارات صدرا، چاپ اول، ۱۳۶۸.

۲۳- مطهری، مرتضی، بیست گفتار، قم: انتشارات صدرا، ۱۳۹۶.

۲۴- مطهری، مرتضی، نظام حقوق زن در اسلام، قم: انتشارات صدرا، چاپ هجدهم، ۱۳۷۳.

۲۵- معاجم عربی از جمله:

المقری الفیومی، أحمد بن محمد بن علی، المصباح المنیر فی غریب الشرح الكبير للرافعی، المكتبة العلمية، بیروت، بی تا، ج ۲، ص ۶۷۲، ماده ولی و الخوری الشرتونی اللبنانی، سعید، اقرب الموارد، مكتبة آیه الله المرعشی النجفی، قم، ۱۴۰۳ قمری، ماده ولی.

۲۶- طیبی، معصومه، بررسی سیره عملی حضرت زهرا (س)، در دفاع از ولایت، SID، ص ۱۸۵-۱۸۰.

۲۷- سرویس کیهان، اخبار، کد خبر ۸۱۲۰۶، امام صادق (ع) و دفاع عقلانی از دین، گفتگو با رضایی مهر، حسن.